

УДК 801.8

ҮРКҮН МЕЗГИЛИНДЕ КЫРГЫЗ КЫЗДАРЫНЫН ТАТААЛ ТАГДЫРЛАРЫНЫН
АДАБИЙ ЧЫГАРМАЛАРДА ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ
ТРАГИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ КЫРГЫЗСКИХ ДЕВИЦ ВО ВРЕМЯ УРКУНА ОТРАЖЕННЫХ
В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
THE TRAGIC LIFE OF KYRGYZ GIRLS DURING THE URKUN REFLECTED IN
LITERARY WORKS

Мырзабекова А. – окутуучу, ТИПФ ЖАМУ,
Таш-Көмүр ш., Кыргызстан

ayzada.myrzabekova.84@mail.ru

Барныбаев Т.Р. – доценттин м.а., ТИПФ ЖАМУ,
Таш-Көмүр ш., Кыргызстан

turdumambet@mail.ru

Аннотация: Макалада Үркүн мезгилиндеги кыргыз кыздарынын оор тагдырлары тууралуу адабий чыгармалардагы образдары чагылдырылган.

Аннотация: Статья посвящена трагическим событиям Уркуна и жизни кыргызских девиц во время этого события, они отражены в литературных произведениях.

Annotation: The article is devoted to the tragic events of Urkun and the life of Kyrgyz girls during this event, they are reflected in literary works.

Ачык сөздөр: үркүн, повесть, роман, поэма, проза, улуттук-боштондук кыймыл, турмуш, эркиндик.

Ключевые слова: уркун, повесть, роман, поэма, проза, национально-освободительное движение, жизнь, свобода.

Key words: urkun, novel, novel, poem, prose, national liberation movement, life, freedom.

Мамлекетибиздин өнүгүүсүндө, келечегибизди туура аныктоодо өз тарыхыбызга кайрылып, андан сабак алуу абзел. Келечекке ишеним менен кароо, жашап жаткан мезгилибиздин оош-кыйышына туура талдоо жүргүзө билүү менен Мекенибизди сүйүп жашоо үчүн өткөн тарыхынды билүү шарт.

Үркүн мезгилинде кыздарыбыздын бөлөк эл, бөтөн жерге баргандагы аянычтуу тагдырлары жөнүндө кыргыз профессионал жазма адабиятынын көркөм чыгармаларында чындыктын көркөм чагылдырылышы, чейрек кылым өтсө да кечээ гана болуп өткөндөй элестелиши тарых барактарында жана көркөм чыгармаларда таасирдүү жазылгандыгын тастыктап турат. Аларга мисал: К.Баялиновдун “Ажар” повести, С.Өмүрбаевдин “Телегей” романы, А.Токтомушевдин “Какшаалдан кат” поэмасы ж.б. [1:10].

Айтылуу акын Ысак Шайбеков- “Кайран эл” поэмасында ошол мезгилдеги кыргыз элинин башына түшкөн оор күндөрүн сүрөттөгөн. “Ысак Шайбеков-1916-жылдагы улуттук-боштондук кыймылынын күбөсү. Көтөрүлүштүн ачуу-таттуусун эл менен бирге татышкан. Ал көтөрүлүшчүлөр менен бирге ашуусу бийик белде, кунарсыз кытай жеринде чогуу болгон. Акын ошол мезгилде Кулан-Сарык, Үч-Турпан, Кара-Сай, Ак-Сууда бир чыны чай, тамак-ашка, талканга алмаштырылган 400дөй кыздардын алмашылганына күбө болгон Анын “Кайран эл” аттуу поэмасы дал ошол жерде жаралган. Анда жалаң гана акындын муң-кайгысы, ой-тилеги айтылбастан, кыргыз элинин өз эли-жерин таштап Кытайды көздөп качышы, жол жүргөн мезгилдеги кыйынчылыктар. Уйгур, кытай, калмактардын көрсөткөн ар кандай кысымдары жана ачкачылык баяндалган. Колунда

болгон дүйнөсүн тамак-ашка айырбаштап тирүү калгандын айласын ойлогон эл. Ошол мезгилде уйгур, калмактардын кыз-келиндерге көзү түшүп 5 кадак ун-талканга алмаштырып алышкандыгы жана өзүнө окшогон миндеген качкындардын оор турмушу ырдалган. Ошон үчүн эл “Кайран эл” жазылган кол жазманы жаттап алышып, ооздон-оозго тийгизбей ырдашкан. Бул чыгарма элдин азыгы да, ырдатаары да, ыйлатаары да болуп калың журттун катмарына кеңири жайылган жана ушул күнгө чейин өз баасын жоготпой келет” [2:604].

Абдрасул Токтомушевдин “Какшаалдан кат” поэмасы да 1916-жылдагы кыргыз кыздарынын башынан өткөргөн кайгылуу тагдырды баяндайт. Кеминдин сулуу, акылман кызы Сайранын элге, жерге, мекенге болгон кусалыгы чагылдырылган. Акырында ондогон жылдардан кийин кусалыгы ашып-ташкан Сайра өз мекенине келе жатып авто кырсыктан кайтыш болгондугу өтө өкүнүчтүү.

Айрылып элден калгамын,
Ичимде болуп арманым.
Кантип мен айтпай коёюн,
Какшаалдык бирөө алганын
Өрттөнгөн турмуш оңбогун.
Үзүлгөн гүлдөй солгомун
-Бер!-десе сурап асылып,
Дит багып агам батынып
Бир табак арпа унуна
Мен калгам анда сатылы [3:45].

Акын жогорудагы 10 сап ыры менен кытай жериндеги кыргыздардын, жалпы уруунун, бир үй-бүлөнүн аман калышы үчүн акылман кыргыз кыздары эл керегине жарагандыгын айтуу менен көптөгөн кыздардын татаал тагдырларын, өзүнүн бир табак арпа унга сатылышын баяндап, ошол мезгилдеги армандуу кыздардын бири катары Какшаалда кала бергендигин, күйөөсү Жумагул өлгөндөн кийин Сабыр аттуу адамдын жардамы менен кат таанып, гезиттерди окуп, жашыруун элге таратып, элдин ак-караны таануусуна көмөктөшкөндүгүн айткан [3:65].

Кыргыз адабий чыгармаларындагы үркүн темасындагы колдон-колго сатылган бирок өз эркиндигин талашып, жырткычтарга жем болгон, жалпы кыргыз элинин жүрөгүнөн орун алган чыгарма Касымалы Баялиновдун “Ажар” повести.

“Ажар” повести кыргыз прозасына 1916-жыл темасын биринчи алып келгендиги менен гана эмес, кыргыз совет адабиятында реалисттик прозанын башталышы болгондугу менен өтө баалуу жана тарыхый мааниге ээ.

“Ажар” повестиндеги чагылдырылган тарыхый окуялар жазуучуга өтө жакын жана кеңири тааныш болгондугу түшүнүктүү. Анткени жазуучу ошол окуяны башынан өткөргөн жана ошол 1916-жылдагы улуттук боштондук кыймылынын катышуучусу болгон [4:118].

Кыргыз элинин 1916-жылдагы улуттук боштондук көтөрүлүшү, анын жеңилиши, элдин кытай жерине качышы, алардын ал жердеги турмушу, айрыкча Ажар сыяктуу кыргыз кыздарынын көргөн кордугу, тарткан азабы, алардын трагедиялык тагдырлары берилет. Кыргыз эли падышачылыкка жана жергиликтүү бай-манаптарга каршы эркиндик, тендик алыш үчүн күрөшүштү. Ошол эркиндик үчүн күрөшкөндөрдүн бири- Ажар.

Кыргыз жазуучуларынын жогоруда көрсөткөн 1916-жыл темасына арналган чыгармаларында, элдик кыймылдын сүрөттөлүшү ар биринде ар башкача планда чечилген. Анткени бир эле окуя ар кандай жазуучу тарабынан жекече талантына, тандап алган материалына, сүрөттөө ыкмаларына жараша ар кыл формада берилген. Мисалы:

А.Токомбаев тарабынан ыр түрүндөгү роман, М.Элебаев тарабынан автобиографиялык повесть, Ж.Турусбеков тарабынан драма түрүндө берилген [4:123].

К.Баялиновдун “Ажар” повести жарыкка чыккандан бери 80 жылдан ашык убакыт өттү. Бул повесть жөнүндө республикада К.Асаналиев, М.Түлөгабылов, К.Артыкбаев, Б.Кебекова сыяктуу адабиятчы окумуштуулар өзүлөрүнүн илимий эмгектерин жазышкан. “Ажар” повести туурасындагы окумуштуулардын пикирлеринин ичинен доцент К.Артыкбаевдин пикири: “...Ач карышкырлардын камоосуна капталган Ажар аларга каршы от чачып күрөшөт. Бирок, күчтүү жоого анын алы келбей, акыры өлүмгө моюн сунат. Чыгарманын мындай трагедия менен аякталышынын өзүндө да жанга баткан ачуу чындык жатат” [5:23].

К.Баялиновду белгилүү прозаик катары таанымал кылган дал ушул чыгармасы болду. Повестте жазуучу 1916-жылдагы кыргыз элинин боштондук кыймылын, өз жеринде кор болгон элдин оор абалын, колдон-колго өткөн кыргыздын шордуу кызы Ажардын кайгылуу тагдырын көрсөтөт. Жансоогалап бөлөк эл, бөтөн жерге барышкан эне менен кыз өз жергесине келбей калды. Батманын өмүрү бир боо куурайга бааланса, ай чырайлуу Ажар болсо колдон-колго сатылды. Бирок кыргыздын кайраттуу, чечкиндүү кызы өз эркиндигин талашып, өз элине кайткан кыргыздардын артынан Ала Тоосуна келүүнү көздөп түн катып качып чыгат.

Бирок Ажардын эркиндик талашкан өмүр жолунда Чыр менен Сабитахундан башка да экинчи бир тилсиз жоо- Какшаалдын саябансыз чөлү, суусуз талаасы жатат. Анын азаттык жолундагы бөгөт болгон мурдагы адам карышкырлары эми азуулуу карышкырлар менен алмашат. Ажар дагы эле жашоодон күдөрүн үзгөн жок, керт башынын эркиндиги үчүн баарына кайыл болду, өлүмдөн да тартынбай азуулуу ач карышкырлар менен кармашты. Армандуу тагдыр, Ажарга окшогон бир боорлорубуз өз боштондук, өз тендигин талашып, кулдуктан кутулууну самаган эчен миндеген ага-туугандар, эже-синдилер канкор падышанын куугуну, сүргүнү алдында тепселишти, көбү максатына жете албай, кыргыздын атыр жыттуу Ала Тоосун, чалкыган Ысык-Көлүн көрө албай арманда кетти. Батманын сөөгү бөтөн жерге жашырылса, азаптуу Ажардын тагдыры энесиникинен оор болду. Энеси өлгөндөн кийин ал таптакыр бейтааныш адамга, Сабитахунга өттү. Адамгерчилик сапаттан куру калган Сабитахун жаш Ажарды Чыр деген байга сатып жиберди. Карыган чалдын үчүнчү аялы болгондон көрө, Ажар үчүн өлүм жеңилдей көрүндү. Ал түн жамынып качып, мээ кайнаткан, саябаны жок ысык чөлдө, азаттык жолунда максатына жетпей ач карышкырларга жем болду [5:186-189].

Бирок Ажардай болуп ач карышкырларга жем болбой өз элине чыйрактыгынан кайтып келгендери да болгон. Ага мисал катары, Кыргызстан маданияты гезитинин 1988-жылдын 10-март №11 санына жарыяланган Өмүрбек Дөлөевдин “Ажардын синдисин” аттуу макаласы далил боло алат. Бул макалада Тепкедей аттуу кыз жөнүндө баяндалат.

... Эл башына алаамат түштү. Ары жагы Ысык-Көлдүн толкунундай түрүлүп калк Кытайга үрктү. Анын кара бороону Жумгал элин каптады. Кадыр-барктуу Сарала да бул селге кошулду. Он үйлүү туугандарын кандай болсо да туулган жерге аман жеткирүү үчүн жан медери 14 жашар Тепкедейди бир кап күрүч, бир кап жүгөрү жана 80 сээрге сатты. Тагдыр бүтүмүнө Тепкедей аргасыз макул болду. Эл өз жерине кайтты Тепкедейдин максаты кандай болсо да качуу эле. Өз максатын өкүл атасы Акун аттуу адамга билдирип, сөз салды. Даярдык башталды. Жүрөк жарчудай эңсөөнү кандай күч тосмок! Айкөл адам Акун Тепкедейге кындуу бычагын, “карышкыр күч, пайдасы тиет” деп боосу менен бир үзөңгүсүн берди. Өкүл атасынын айтканын эстеп чоң таштын үстүнө уктап, шам-шум этет. Тепкедей 5-6 күн жол жүргөндөн кийин эки ач карышкырлар артынан ээрчийт. Аларга айбат кылып, үзөңгү менен таштын үстүндө туруп чабат. Эки, үч күндөн кийин алыстан от

көрүнүп, жалп өчөт. Ошентип бактысына өз айылдаштары туш келет. Алар менен туулуп өскөн Жумгалына жетет. Тепкедей “тирүү” жомокко айланат.

- Быйыл туура 86дамын – кыргыздын мендей канча шордуу кызы малга сатылды. Жаңы заман багымды ачып, эркимди өз колума берди. Он төрт уул-кыздын энесимин. Мындай бейпил заманды көрөм деп ким ойлоптур...

Жолду катары Касыкемдин “Ажарын” кеп кылып, Тепкедей апаны анын синдиси деген бүтүм чыгардык [6:4].

Ал эми Жунай Мавляновдун “Бүбүш” аттуу аңгемеси Үркүн мезгилинде Кытайга качып барып, үч жашар болсо да минээрге ат, саап ичээрге уй, эки кой, үч эчки жана жашаганга алачык, бир кышка жетээрлик данга сатылып, бир уруу элди ачкачылыктан куткарган кыздын тагдырын чагылдырган катаал мезгилдин күбөсү десек жаңылышпайбыз.

Арадан кылым өтсө да көзгө жаш алдырып элестелген Үркүн аттуу катаал мезгил кыргыз элинин жүрөк түпкүрүндө, тарых барактарында, көркөм адабий чыгармаларда, эл арасында ушул кезге чейин унутулбай келет. Октябрь революциясынан кийин кыргыз кыз-келиндери да тең укуктуулукка жетишип, бүгүнкү күндө да өз ордун эмгекте, искусстводо, маданиятта, саясатта жана кыргыз мамлекетинин өнүгүшүнө зор салымын кошуп келишүүдө.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Үркүн 1916. Бишкек, 1993.
2. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки, Бишкек. 1979.
3. Абдрасул Токтомушев. Какшаалдан кат. Фрунзе, 1982.
4. К.Иманалиев Орто мектептердеде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу. Фрунзе, 1981.
5. К.Артыкбаев. Ар түрдүү издер. Фрунзе, 1968.
6. Кыргызстан Маданияты гезити №11, 1988.